

Παναγιώτης Αγησιλάου Ζιωτόπουλος - Η κοσμοθεωρία και ο μυστικισμός του Παπαδιαμάντη

Άρθρο στην εφημερίδα ΕΣΤΙΑ, 21 Δεκεμβρίου 2014

Κάθε φορά που έρχονται τα Χριστούγεννα, ειδικά εμείς οι παλαιότεροι, είναι αδύνατο να μη θυμηθούμε τον «άγιο των νεοελληνικών γραμμάτων», τον άλησμόνητο Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Ο τρόπος με τον οποίο ή μαγική πέννα του προσεγγίζει την μεγάλη γιορτή είναι μοναδικός, καταφέρνει δὲ πάντοτε να κάνει τον αναγνώστη του συμμετοχο στὰ δρώμενα ἔστω και ὑπὸ τὴν μορφή κομπάρσου. Σὲ λίγες ἡμέρες συμπληρώνονται 104 χρόνια ἀπὸ τῆς ἐκδημίας του. Ἐτσι, ξεφυλλίζοντας προχθὲς τὸ βράδυ γιὰ πολλοστὴ φορά μερικὰ ἀπὸ τὰ διηγήματά του, σκέφθηκα νὰ συστηματοποιήσω ὅσα τόσα χρόνια εἶχα «ἀποθησαυρίσει» ἀπὸ τὴν συναναστροφή μου με τὸν μεγάλο Σκιαθίτη λογοτέχνη, κυρίως δὲ γιὰ τὴν προσωπικότητα και τὰ πιστεύω του. Ἀπεφάσισα νὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρία του, δηλαδή τὸ «πῶς ἔβλεπε τὸν κόσμος» καθὼς και γιὰ τὴν θέση πὺ κατείχε στὴν κοσμοθεωρία του ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ τὸν Wilhelm Dilthey, ἡ κοσμοθεωρία συγκροτεῖται ἀπὸ τρία στοιχεῖα, τὸ κοσμοεἶδωλο, τὴν ἐμπειρία τῆς ζωῆς και τὸ ιδεῶδες τῆς ζωῆς.

Ἄς ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ κοσμοεἶδωλό του. Ὅσοι ἔχουν διαβάσει τὰ ἔργα του και τὴν βιογραφία του, θὰ ἔχουν διαπιστώσει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης μολοντί χωριατόπαιδο, με τὰ ἀτελείωτα διαβάσματά του, τὴν γλωσσομάθειά του, τὴν γνωριμία του με τὴν γαλλική και τὴν ἀγγλική λογοτεχνία και γενικώτερα τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, και βεβαίως με τὴν ἐπι μακρὸν παραμονή και ἐργασία του στὴν Ἀθήνα, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶχε κοσμοεἶδωλο ἀνεπτυγμένο και ἀντίστοιχο τῆς ἐποχῆς πὺ ἔζησε (ἀντιθέτως πρὸς τὸ κοσμοεἶδωλο πολλῶν ἐκ τῶν ἠρώων του). Βεβαίως, πιθανῶς νὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ εἶχε ζήσει σὲ μίαν ἄλλη παλαιότερη ἐποχή, πλὴν ὅμως αὐτὸ ἦταν ἀποτέλεσμα τοῦ ρομαντισμοῦ του και τοῦ περιπλόκου τῆς ψυχοσύνθεσῆς του. Πιθανῶς ἐνδομύχως και ὑποσυνειδήτως νὰ εἶχε ταυτίσει τὸν ἑαυτό του με κάποιαν ἢ κάποιες προσωπικότητες παλαιότερων ἐποχῶν και νὰ ἐβίωνε τὴν ὑπόστασή του ὡς συνέχεια ἐκείνων. Ἐχοντας τὸ Βυζάντιο κυριολεκτικὰ μέσα «στο πετσί» του και πιστεύοντας ὅτι αὐτὸ ἦταν ἡ μοναδική γέφυρα τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ με τὴν ἑλληνικήν ἀρχαιότητα, κυριολεκτικὰ ἐπαναστατοῦσε διαπιστώνοντας ὅτι κάτω και γύρω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν ζοῦσε ἡ συνέχεια τῶν Βυζαντινῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἓνα περιεργὸ μίγμα ἀνθρώπων φορέων (πλὴν τοῦ Βυζαντίου) τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων τῆς δύσης, τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ὅλα τα ἀνωτέρω ὅμως με κανένα τρόπο δὲν σημαίνουν ὅτι τὸ κοσμοεἶδωλό του ἦταν ἀπαρχαιωμένο, ὅπως ἴσως διανοήθηκαν μερικοί. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε ἀπαρχαιωμένο κοσμοεἶδωλο ἓνας ἄνθρωπος πὺ ἦταν γνώστης τοῦ ἔργου τοῦ E. Littré και τοῦ Auguste Comte.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐμπειρία τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη, θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι ἦταν ἡ ἱστορία μιᾶς πληγῆς ποὺ δὲν ἔκλεινε ποτέ. Τὰ ἀνωτέρω ἀποκαλύπτονται εὐγλωττα σ' ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ ποιήματά του.

«Μάνα μου, ἐγὼ ἴμαι τ' ἄμοιρο, τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι, ὅπου τὸ δέρνει ὁ ἄνεμος, βροχὴ ποὺ τὸ πληγώνει...».

Ἀπὸ πλευρᾶς χαρακτῆρος ἦταν ἓνας περίεργος συνδυασμὸς ἀτόμου ἐγωιστικοῦ καὶ πεπεισμένου περὶ τῆς ἀξίας του καὶ ταυτοχρόνως ἀντικοινωνικοῦ, ἀτόλμου καὶ τείνοντος πρὸς τὸν ἀπομονωτισμὸ. Ἐκτὸς ἀπὸ βαθὺς γνώστης καὶ μελετητῆς τῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ἦταν συγχρόνως γνώστης καὶ μελετητῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος. Τελικῶς, κατὰ τὸν ἀείμνηστο Τωμαδάκη, «ἡ λύση ὑπῆρξεν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τὰς τελετὰς καὶ τὰς συγγραφὰς καὶ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς τὰ συμπόσια καὶ τὴν ἀνέμελον σπαταλημένην ζωὴν».

Τὸ ιδεῶδες τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη διαφαίνεται δι' ὀλίγων εἰς τὸν ἀφορισμὸν του «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε, ἰδίως κατὰ τὰς πανεκλάμπρους ταύτας ἡμέρας, νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρίας τὸν Χριστὸν μου, νὰ περιγράψω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἥθη».

Ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξεν μέγας λάτρης ἑνὸς οὐτοπικοῦ χριστιανικοῦ ἐπιγείου παραδείσου, ἵχνη τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα ποὺ βγῆκαν ἀπὸ τὴν γραφίδα του, π.χ. «...Ἀπὸ τὰ φύλλα τῆς ἐστάλαζε καὶ ἔρρεεν ὀλόγυρά της μάννα ζωῆς, δρόσος γλυκασμοῦ, μέλι τὸ ἐκ πέτρας. Ἐθαλπον οἱ ζωοφόροι ὅποι τῆς ἔρωτα θείας ἀκμῆς... (Ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δρυῖν)» ἢ ... Ὡ, ἄς ἤμην ἀκόμη βοσκὸς εἰς τὰ ὄρη... (Ὀνειρο στὸ κύμα)» ἢ «... τοιοῦτος νὰ εἶναι ὁ χειμερινὸς θάλαμος, ὅπου μεγάλα ξύλα ὀρθὰ καίουσι καὶ βρέμουσιν ἐπὶ τῆς ἐστίας... τοιαύτη θὰ ἦτο, χωρὶς νὰ παραβῶ τὴν δεκάτην ἐντολήν, ἡ μόνη μου φιλοκτημοσύνη καὶ ἡ μόνη μου πλεονεξία... (Ἡ Γλυκοφιλοῦσα)».

Οἱ τρικυμίες τῆς ζωῆς καὶ τὰ πάθια κι' οἱ καημοὶ τοῦ κόσμου ἦταν ἡ κεντρικὴ ἰδέα καὶ ὁ βασικὸς καμβὰς τῶν περισσοτέρων διηγημάτων του. Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο τῆς συγγραφῆς του ἦταν ἡ λαϊκὴ εὐσέβεια. Αὐτὰ τὰ δύο ἦταν προέκταση τῆς μονίμως τρικυμιώδους ψυχῆς του καὶ ταυτοχρόνως διὰ παλινδρόμου μηχανισμοῦ διαμόρφωναν συνεχῶς τὸ βασανισμένον εἶναι του. Μόνιμος κληρὸς τῶν ἡρώων του ἦταν ἡ φτώχεια, οἱ ἀρρώστειες, ὁ θάνατος, ὁ ξενιτεμὸς, τὰ χρέη, ὁ ἔρωτας, τὸ ἄγχος γιὰ τὴν προίκα, ἡ κοινωνικὴ κριτικὴ (κουτσομπολιό), ἀλλὰ καὶ ὁ φραγκολεβαντισμὸς, ὁ λογιωτατισμὸς, ἡ πολιτικολογία, ἡ φιληδονία, ἡ κοινωνικὴ ἐξαθλίωση, ἡ τραπεζορρητορεία (Τωμαδάκης). Οἱ ἥρωές του ἐπίσης δὲν εἶναι συνήθως οὔτε καλοὶ καὶ ἀγαθοί, οὔτε κακοὶ καὶ ἀποδιοπομπαῖοι, ἀλλὰ ἓνα περίεργον κρᾶμα ἀγαθότητος καὶ κακίας. Αὐτὴ τὴ δίψυχη στάση ὁ Παπαδιαμάντης τὴ

λάτρευσε. Κριτήριό του δὲν εἶχε ποτὲ τὴν αὐστηρὴ διάκριση τοῦ «κατὰ κόσμον» ἀπὸ τοῦ «κατὰ Θεὸν» (Κ. Παπαγιώργης). Καλοὶ καὶ κακοὶ μαζί συνεργόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτόν, δηλαδὴ τὸν βυζαντινὸ ναὸ ἢ τὸ ναῦδριο, αἰσθάνονται καὶ βιώνουν ὅτι ἀναβιβάζονται πρὸς τὴν θεότητα, ἐνῶ ἡ θεότης καταβιβάζεται πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα (Κ. Παπαπέτρου). Τοιοῦτοτρόπως ὅλοι οἱ ἀνωτέρω, ἔχοντας ἄρει ἕκαστος τὸν σταυρὸν αὐτοῦ «ἀγιάζονται» καὶ «κοινωνοῦν» τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ὅλα τα τελούμενα ρωμέικα γνήσια λαϊκὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἰσοδυναμοῦν μὲ τέλεση λειτουργίας. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν τὸν «μυστικισμό» τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐπὶ πλέον ὁ Παπαδιαμάντης οὐδέποτε ἀποσυνέδεσε τὴν θρησκεία ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἀλλὰ θεωροῦσε ὅλη τὴν κτίση εὐχαριστία, διαχειριστὴς καὶ ἱερέας τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ἄνθρωπος. Μὲ τὴν εὐχαριστία αὐτὴ ὁ ἄνθρωπος μεταμόρφωνε κυριολεκτικὰ τὴ ζωὴ του σὲ συνεχῆ κοινωνία μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ μυστικισμὸς τοῦ «κὺρ-Ἀλέξανδρου» ἦταν μέσα στὸ «πνεῦμα τοῦ μυστικισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας», φέροντας ὡστόσο καὶ τὴν προσωπικὴ του σφραγίδα.